

Keresztút, kereszteződés (Tózsér, Goethe, J. A.)

SÜTŐ CSABA ANDRÁS

Crossroads (Tózsér, Goethe, J. A.)

Abstract

The study deals with the pre-and post-life of Árpád Tózsér's book published in 2005. It examines texts published in periodicals related to the dramatic poem *Faustus* in Prague including those that were incorporated in the book in their original form, but contributed to the creation of the final text. Among the omitted texts, following the independence of the poem "Crossroads" (*Keresztút*), as well as mapping the textual references generated by the text, and a horizontal examination of the entire oeuvre, the basic characteristics of Tózsér's lyric can be shown. The rich intertextuality, the author's intratextual gestures, the reconsideration of the Faust tale, and the conclusions that can be drawn from these serve as an important addition to reading and understanding. In addition, the study also deals with mapping the parallels in related dramatic works of European and Hungarian drama literature (Henrik Ibsen, Imre Madách, Mihály Vörösmarty, Johann Wolfgang Goethe).

Keywords: Albert Molnár Szenci; Árpád Tózsér; dramatic poem; Faust tale; intertextuality

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Comparative Study of Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2024.1.135-149

Apokrif szövegek (elhagyás és vándorlás az életműben)

A *Faustus Prágában* című kötet megjelenése 2005-ben több aspektusból is érdekes határhelyzeteket teremtett. A 2004-ben Kossuth-díjjal kitüntetett alkotó a könyvdráma darabjait 2004-ben és 2005-ben folyóiratokban folyamatosan publikálta. E szövegek alapján látható volt, Tózsér drámai költeményen dolgozik, ami jól illeszkedett a 2000-es évek verses epikájának törekvéseihez: tágabb értelemben abba a folyamatba illeszkedik, ahol azt detektálhatjuk, hogy a 20–21. század fordulóján az addig döntően lírai életművel rendelkező költők közül többen nagyobb lélegzetű, terjedelmes epikolirikus és drámai alkotásokkal jelentkeztek. E sorba illeszkedett Oravecz Imre *Halászóember* (Oravecz 1998), Térey János *Paulus* (Térey 2001), illetve *A Nibelung-lakópark* (Térey 2004), Turczi István *Deodatus* (Turczi 2001), valamint Tolnai Ottó *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (Tolnai 2006), Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen* című verses meseregénye (Varró 2003), valamint Zalán Tibor drámáinak megjelenése szintén e periódushoz köthető (Zalán 2000; Zalán 2004).

A *Faustus Prágában* című drámai költemény 11 kötetben megjelent szövege mellett négy olyan, folyóiratban megjelent szöveg keletkezett, amelyek eredeti formájukban nem kerültek bele a kötetbe. Ezek a szövegek érdekes adalékul szolgálnak a téma kidolgozását illetően, megjegyezve, hogy esetenként – itt: folyóiratközlésenként – eltérő az, hogy milyen módon játszottak szerepet a 2005-ben megjelent mű, illetve a Tözsér-életmű további alakulásában.

Kimaradt, apokrif szövegek		
CÍM	PERIODIKA	KOMMENTÁROK
Molnár Albert Prágában megtekinti egy latin nyelvű iskoladráma próbáját	Irodalomismeret, 2004/3., 46–49.	említés szintjén jelenik meg = 1. actus 2. scena, Westonia, Campanus és Molnár dialógusaiban
Molnár Albert találkozik Rudolf császárral, bemutatja neki a latin–magyar szótárát, melyet a császár kegyesen fogad;	Irodalomismeret, 2004/3., 49–52.;	a téma azonos, az egész jelenet újrainva, a tisztatájos verzió lesz a könyv eleje
Molnár Albert prágai megkísértése (részlet). Negyedik szín. Molnár Albertot Rudolf császár tanácsosa dicséri és inti	Tisztatáj, 2004/11., 5–11.	
Molnár Albert meglátogatja Bátor Zsigmondot, a libokovici remetét. Az elkárhozott Faustus szelleme munkához lát	Irodalmi Szemle, 2005/1., 1–6.	alcímeként Tanulmány a Faustus Prágában c. drámai költeményhez, és az is. Utóidejűség: már minden megtörtént itt, ami a könyvben később testet ölt.
Keresztút	Kortárs, 2005/1., 38–42.;	az Epilógus az érdekes a Faust-allúzió és a József Atilla-idézet miatt, ez utóbbit a Kalligram 2004/11. lapszámában interjúban említi is Tözsér, 85.
	Tisztatáj, 2005/10., 27–28.	

A kimaradt szövegek közül kettő, a *Molnár Albert Prágában megtekinti egy latin nyelvű iskoladráma próbáját* (Tözsér 2004a), illetve a *Molnár Albert találkozik Rudolf császárral, bemutatja neki a latin–magyar szótárát, melyet a császár kegyesen fogad* (Tözsér 2004b) azért különleges, mert részeiben mindkét, az *Irodalomismeret*ben (és a *Tisztatáj*ban, erről később lesz még szó) megjelent dráma-részlet részeiben hasznosult. Továbbá ez utóbbi jelenet a madáchi mű tükörképe, csak Tözsér szövegében Kepler helyett Szenci Molnár szerepel. A *Molnár Albert meglátogatja Bátor Zsigmondot, a libokovici remetét. Az elkárhozott Faustus szelleme munkához lát* (Tözsér 2005b) című, a történelmi kulisszákhöz ragaszko-

dó szöveget Tözsér végül elvetette, jöllehet a találkozóra Báthory Zsigmond – az írás címében anno rosszul szerepelt – és Szenci Molnár között valóban sor került. Az iskoladramás jelenet tematikai szempontból mozgatta Tözsér, míg a latin–magyar szótár bemutatása szövegszintű átdolgozások és szereplőcserék után nyerte el könyvbéli formáját. A folyóirat-megjelenésekből az rajzolódik ki, hogy Szenci Molnár Albert figurája köré Tözsér tudatosan kereste azokat a történelmi személyeket, akiket Szenci Molnár prágai tartózkodása alatt felkeresett, s akikkel találkozott. Erről Szenci Molnár Albert *Naplója* (feljegyző könyve) csak minimális információkat tartalmazott, a prágai út mindenestre tény, ahogy Báthory Zsigmond meglátogatása is (Szenci Molnár 1976, 514–515). Így került a készülő dráma fejezeteinek szereplői közé II. Rudolf császár, Martinus Bachatius, a prágai egyetem akkori rektora, Jan Campanus, a *Bretislaus* című iskoladráma szerzője, az egyetem tanára, humanista tudós, nemkülönben Johannes Kepler, Elizabeth Weston, Wolf von Unvertzagt udvari tanácsos. A történelmi alakok mellett szerepelteti Tözsér a Faust-legenda szereplőit, közülük a legfontosabb a cimbe emelt Faustus, akinek a dráma középső, öt jelenet felölelő felvonásában jut fontos szerep, megjegyezve, hogy az első és a harmadik felvonásban a Faust-legenda központi gondolatai allegorikus értelemben meghatározóak. Emellett számot kell vetnünk azzal is, hogy a *III. actus*tól kezdődően Faustus hol megjelenik a színen, hol eltűnik onnan.

Keresztút (Faustus Prágában)

A Tözsér által írott Faustus Prágában-korpusz kimaradt részeit vizsgálva az is jól látható, hogy az apokrifnak tekinthető szövegek közül *A keresztút* (Tözsér 2005d, 27–28) című vers további alakulása a legérdekesebb; az önálló életre kelt és a későbbi kötetekben versként szereplő szöveg konkrétan a *Faustus Prágában* szerzői létrehozásához és elhagyásához köthető, utóéletét mindenképp érdemes vizsgálni. Ekképp pedig az életmű belső alakulásrendjében e körművet is önmagába zárul, a témát először érintő vers, *A VIII. szín* (Tözsér 1981, 100–103. E szöveg későbbi alakulásáról lásd: Sütő 2023) és a *Keresztút* egymás mellé állítása jól mutatja a lírai törekvéseket az életmű negyed századának viszonylatában; míg az összöveg az 1980-as elejének poétikai megfontolásait teszi érthetővé, megközelíthetővé, addig a *Keresztút* a 2000-es évek közepéről ugyanabban a témában teljesen más kódolással él.

2005-ben a *Keresztút* szövege két alkalommal is megjelent magyarországi folyóiratokban; előbb a *Kortárs* folyóiratban volt olvasható a könyvet záró drámafejezet részeként (Tözsér 2005c, 38–42). Itt még semmi nem utalt arra, hogy a közölt szöveg e meghatározó, Szenci Molnár általi monológja utóbb önálló életre kel; a jelenet elején az instrukció kontextualizálja, egyben össze is foglalja a *Faustus Prágában* drámai cselekményét. Itt olvashatunk a *Szótár* bemutatásáról (a prágai utazás apropója ez volt), a Szenci Molnárnak felajánlott bécsi akadémiai lehetőségéről (ez pedig az egyik következménye), az eskorról, az álomsorozatáról, s arról, miként marad meg Tözsér hőse a nemdöntés állapotában (Tözsér 2005c, 38–42). Az instrukció így önmagában is textuális hálót képez. Filológiai különleges-

sége azonban nem ebben rejlik, hanem abban, hogy lezár egy 1981 óta húzódo folyamatot; a fejezetben ugyanis átírt formában jelenik meg az *Adalék a Nyolcadik színhez* című vers szövege. Az *Adalékok a Nyolcadik színhez* (Tózsér 1982) című kötet kvázi-címadó verse a madáchi Tragédiával, tágabb értelemben a csehszlovákiai magyar irodalommal, a kisebbségi irodalom kontinuitás–diszkontinuitás dichotómiájával folytatott párbeszéd eredménye. Az 1982-es kötet a VIII. szín (Prága I.) Madách-sorai közé inkorporálódik, a kötetben a Madách-textusok dőltsel szerepelnek (Tózsér 1982, 15, 20), Tózsér betoldásában pedig a Szenci Molnár – Johannes Kepler-dialóguson keresztül tematizálódnak a filozófiai, kozmológiai és aktuális történelmi kérdések: anyag és szellem, tudomány, a Bocskai-felkelés, megjegyvezve ugyanakkor, hogy a később fontos médiummá emelt Szótár ekkor még említés szintjén sem szerepel a szövegben.

A 2005-ös könyvmű, a drámai költemény *III. actus 3. scenájának* zárójelentében azonban a szöveg meghúzott terjedelemben, a dramaturgiának alárendelten szerepel: szinte kizárólag Szenci Molnár nemdöntését erősíti meg, a búcsúzás gesztusa ekképp új kezdet is, nemkülönben folytatás és visszatérés:

Úgy döntöttem, nem döntök: maradok
természetemben, amelyben születtem,
melyben alkotom szellem, öntudat lett,
s magam egyén, a mindenkori két
út között a lehető harmadik.
Holnap Altdorf vár rám, visszamegyek,
mint az inga, amely mást nem tehet,
de lelkem itt marad közöttetek,
belső szabadságban, a harmadik
uton, melyen jární Prága okított. (Tózsér 2005a, 86)

Az idézett szövegrészlet kuriozitása, hogy ezt akár Faustus is mondhatja Molnár hangján. A megkísértés részeként ugyanis a folyóiratközlés instrukciójában már szerepelt a két figurát egymásba játszó szerzői utasítás, ami a kötetben a *III. actus 1. scenájába* került, végig relativizálva ezzel a jelenléttel Szenci Molnár megszólalásait. „Pillanatokra a két figura egymásba tűnik, nem lehet tudni, ki beszél: Molnár vagy Faustus. Faustus – mintegy helyeslően vagy intően – az elkövetkező jelenetekben is mindig hasonlóképpen megjelenik, következtében Molnár bizonytalankodni, habozni kezd, illetve ellentmondásosat, »szabad szelleműt« mond. Faustust fizikai valóságában csak a nézők látják, a színpadon senki sem érzékeli, Molnár is csupán érzi a jelenlétét.” (Tózsér 2005a, 73)

E felvonás jeleneteiben tehát arra is figyelniünk kell, hogy Szenci Molnár megszólalásainál – a szereplő által csak sejtett, alig érzékelhető módon – a szöveg énjének státusa végig ebben e kettősségben oszcillál: a nézők számára ugyanakkor Faustus alakja is látható, érzékelhető. A tudósok közötti párbeszédet követően Faustus is eltűnik a színről, majd a zárómonológban ismét megjelenik. A köztes időben Molnár még egyszer megerősíti, amit egyszer már Faustus jelenlétében kimondott: nem fogadja el a bécsi professzori állást, hitet nem vált, az marad, aki

volt: „Töprengék kételyek sötét ködében, / s nappalnak hazudom az éjszakát! / Döntöttem, hogy nem döntök...! – Lám, kimondtam / megint a szót, az elkötelezőt / (bár egy erő a számban megcsavarta) –” (Tózsér 2005a, 86–87).

E helyt is igaz a közhely: mindig a zárójelben van a lényeg, Tózsér itt utal Fausztus korábbi jelenlétére. Szenci Molnár Albert az ajánlatról így beszél: „engemet is igazítottak Prágából az Rudolphus császár öfelsége tanácsosi, az én Dictionariumomnak [Szótáromnak] bémutatásakor, és elbocsáttanak 50 forint útiköltséggel és az Wolf Untertzagt praesesnek [tisztartónak] tulajdon kezével írt ilyen levelével az bécsi Akadémia kancelláriusához, hogy nékem ott oly alkalmatosságot rendeljenek, az amely által katolikussá tételtessem, mert ők katolikusságnak híják az pápistaságot. De én oda el nem mentem, mert nem akartam próbára tenni Krisztusban való igaz hitömet. Az levél most is nálam vagyon” (Szenci Molnár 1976, 298; Kovács 2000, 125).

Mindez a morális vetületen túl az identitás, az önazonosság és az öntudat integritását, kontinuitását is tarthatónak nyilvánítja. Épp ezért érdekes a zárómonológ, amelyben Szenci Molnár szövegét több beszédpozíció-váltás kíséri; előbb az éjszakához (sötétséghez) intézi szavait, majd önmegszólításba vált, ezt ismét egy általánosító rész követi, hogy aztán többes számban nyilvánuljon meg, végül a mű (itt, a folyóiratban: a jelenet) a világot megszólító, visszhangtalan párbeszéddel, ugyanakkor az önfelszámolást, a dezintegrációt többszörös imperatívussal nyomatékosító gesztussorozattal zárul.

Bomolj, világ, én elhagylak, bomolj!
*Bomolj meg, és föl, az elemeidre:
 már láttam, mi küzd a tereiden
 (nem eszme, hiszen az, ha nem epével
 teli torok süvölti, pára csak!),
 nem érdekel bérelhető tudás,
 s arany sem, ha én magam sár vagyok;
 s a nő?, a nő!, nos, az majd megtalál,
 hogyha úgy talál meg, mint... mint rabot,
 s nem reszket vállalni áldozatot.*

Bomolj, világ!, láttam szerkezeted,
 vagy véltem látni, bomlott óra volt,
 mit bomlott órás vaskóval javított,
 s megrettent, ha az óra is ütött;
 véltem látni dühödt rúgóidat,
 s csalót, ki ganéjjal kenegedett –
 annyi már az ütköző érdek a
 tengelyeidben, hogy csak ütközet
 billentheti meg a tárcsáidat –
 Az új század felhúz vagy összetör:
 én lelke szigetére vonulok,
 hol az égből maradt még tán darab -
 Bomolj, világ! – S fald fel önmagadat! (Tózsér 2005c, 42, a kiemelés tőlem: S. Cs. A.)

Az idézetben belüli kiemelésből látható, hogy Tözsér visszacsatol és összegez: az eszme, a tudás, a pénz a materiális és szellemi birtoklás lehetőségeivel vet számot az emberi boldogulás viszonylatában, míg a nő az érzelmi biztonságot és boldogságot jelentené. Ekképp kapcsolódik a szöveg Madách drámai költeményéhez, kiemelten a nyolcadik, prágai színhez, valamint Ibsen *Peer Gynt*jéhez, annak V. felvonásához, amely a *Faustus Prágában* egyik interjúban hivatkozott, ámde látenciában maradó intertextusa: „A Faustus [ti. a kötet, betoldás tőlem: S. Cs. A.] annyiban valóban tekinthető középpontnak, amennyiben, szerénytelenül, eleve afféle »világkölteménynek«, saját Faustnak, Peer Gyntnek készült. A közvetlenül ihlető minta meg természetesen Az ember tragédiája volt. Erre utal a legelső változat, az 1980 táján írt fiktív Kepler–Szenci Molnár Albert dialógom címe: Adalék a VIII. színhez. De ettől a prefigurációtól a Faustusig hosszú volt az út. [...] Előadásaimban úgyszólván egzisztencia-közelbe kerültem a témáimmal, például a hányatott életű Szenci Molnár Albert sorsát és életművét teljesen magamévá éltem. S adva volt a kérdés, hogy mit csináljak az ilyenfajta irodalmi élményeimmel.” (Faustus Pozsonyban 2010, 9)

A drámarészletben szereplő órametaphora, a szerkezet szétszerelése, szétvérese, a világ felszámolásának allegóriája összevethető a *Peer Gynt* hagymahéj-jelentéssel; Ibsennél a szubjektum többesként, ugyanakkor centrum nélküli entitásként (ekképp szegmentálható többesként, de lényegét tekintve nem megragadhatóként) jelenik meg, míg Tözsér a világ szerkezetét, tulajdonképp az egészet („láttam szerkezeted, / vagy véltem látni, bomlott óra volt”) a javításra szoruló, szétszerelt órával azonosítja. E metaforikus-allegorikus gesztus pedig a tözséri életmű korábban írott szövegeit dinamizálja: az intratextuális játék érthetővé teszi a látens *Peer Gynt*-párhuzamot. A *Leviticus* nyitóverseként szereplő *A Gomböntő kanalában* című vers erős Ibsen-allúzió, a szöveg emellett az *Éjszaka* című, az *Érintések* című kötetben megjelent vers (ön)palimpszesztusa (Tözsér 1997, 7–8; Tözsér 1972, 21). A korai versben még csak a napszakok antropomorfizációja történik meg (a címbe éjszaka, illetve a hajnal és az este kézként szerepeltetése), s ezzel párhuzamosan, a negyedik szakaszban megjelenik az emberi test órametaphorikája: „Ágyra csatolva / mutatom az időt / Az ütésektől lassan / szétrázódom / de ketyegek tovább / darabokban”. A *Leviticus*ban megjelenő átírat már címével is utal az Ibsen-párhuzamra, a Gomböntő közismert figurájával. A szöveg azonban a Tözsér-líra emblematikus helyére, a betegágyba pozicionálja a hőst, Peer Gynt és a lírai én ekképp pedig az emberi szenvedés metaforikus figurációjává lesz; az óramutatóként működő végtagok a világ óraszámpláján, valamint az éjszakához társított öntókanál így egyszerre mutat rá a testi gyöttelemeire, megjelenítve a test materialitását, annak lehetséges széthullását, valamint mindennek kozmikus vetületét. Az anyag újrafelhasználásának lehetősége Ibsennél végig lehetőség marad. Peer sikeresen menekül a Gomböntő elől, újabb és újabb haladékokat nyerve, míg végül Solvejg dalában és testi közelségében talál menedéket. A Tözsér-vers ezt a lehetőséget nem szerepelteti, a fájó test itt teljesen kiszolgáltatott, magára hagyott, kvázi önműködő és dezintegrált, a vers zárlatában ugyanakkor részben újraöntött, részben elszakított: „Az éjszaka öntókanalában/ együtt a nyersanyag / összedobált alkatrészei az úri / konstrukciónak: / behorpadt holdak / számlapján elgörbült ember / tört csillagkerék rozsdás tengely / mered ki a förtelmes üstből – / S Peer

Gynt másik keze / a reggel / levágva s elszenesedve füstöl”. Meggyőződésem, hogy a két pretextus gondolatisága, problémafelvetése összegződik a drámai költemény zárlatában, innen pedig megérthető, hogy miként kel önálló életre a drámarészlet és jelenik meg önálló versként.

Keresztút (egy önálló vers nyomában)

A *Tiszatáj*ban megjelent szöveg tehát önálló entitásként került az olvasók elé, határozottan versként szerepeltetve, teljesen azonban nem szakadt el kontextusától, hiszen a vers címét követő alcím leírása a szöveget egy narratív struktúra részeként, egy életút-történet részeként tünteti fel; a leírás azonban egyszerre jeleníti meg a biográfiailag ellenőrizhető tényeket (Szenci Molnár Albert életútja), valamint az ördög általi megkísértés transzcendens vélelmét (a Faustus-legenda).¹ A versszövegeket összevetve látható, hogy az első tizenkilenc sor egyező, az éjszakából induló drámai monológ lírai versként is jól érvényesül. A későbbi apróbb változtatások eredményeképp a Madáchra és művére utaló részek kimaradnak: „(nem eszme, hiszen az, ha nem epével / teli torok süvölti, pára csak!), / nem érdekel bérelhető tudás, / s arany sem, ha én magam sár vagyok; / s a nő?, a nő!, nos, az majd megtalál, / hogyha úgy talál meg, mint... mint rabot, / s nem reszket vállalni áldozatot.” (Tózsér 2005c, 42) Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a nő-tematika egyszerre utal a Madách-mű háttérére, valamint Szenci Molnár Albert nőtlenségének tényére. Szenci 1611-ben nősült meg, erről lásd Szenci Molnár Albert *Naplóját* (Szenci Molnár 1976, 523). Az egyező folyóiratszöveg sorai közül kiemelendő a keresztutat említő három sor: „Áll az ember a keresztutakon, / s míg ott bogár s egér elboldogul, / ő jobb s bal lábát sem ismeri föl.” (Tózsér 2005c, 41; Tózsér 2005d, 27)

A *Keresztút* címválasztással Tózsér a problematikát egyértelműen az Ibsen-drámában ismétlődő Peer Gynt–Gomböntő párbeszédre utalja: Peer keresztútnál találkozik először a Gomböntővel, és a következő haladék mindig a keresztútig tart. Az ibseni kereszteződések egymást metsző egyenesekként írhatók le; legalább egy pontban metszik egymást. Ibsen következetesen a kereszteződés kifejezést használja az instrukcióban, ugyanakkor a következő keresztútig emlegetése arra enged következtetni, hogy ezek különbözők, jöllehet a harmadik alkalommal Peer mintha ugyanoda jutna vissza. Ezzel a párhuzamos ismétlődéssel – Peer háromszor találkozik a Gomböntővel, kétszer haladékot, egyszer (Solvejgnél) menedéket és időt nyer – ér véget a drámai költemény (Ibsen 2023). A fent jelzett eseményekre az V. felvonásban kerül sor, a Gomböntő haladékai, egyben intései: „Nem bánom, legyen! / De ne feledd: csak a következő keresztútig!” (Ibsen 2023, 192); „Na jó, a keresztútig; de több haladék nincsen!” (201); „A keresztútnál, Peer Gynt! De akkor... ne feledd!” (211)

¹ A *Tiszatáj* 2005/10., októberi lapszámának külső borítóján Tózsér Árpád a költők között szerepel, és a tartalomjegyzékben sem utal semmi arra, hogy a megjelentetett szöveg egy nagyobb kompozíció része lenne. Ezt lásd: https://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/540/1/tiszataj_2005_010.pdf (utolsó letöltés: 2024. 01. 15.) A vers szövegét lásd ugyanitt, 27–28.

De a keresztút szimbolika ugyanígy dinamizálja a *Csongor és Tünde* szövegét, az álmok hármas útját: nagyon fontos különbség viszont, hogy míg Ibsen hőse időről időre jut keresztúthoz, addig Vörösmarty a hármas elágazás találkozásához pozicionálja hősét, a kérdés a választás maga. Vörösmarty esetében tehát biztos, hogy Y-elágazással van dolgunk, de egyenlő függőleges és két felnyúló szárral, ahol az utak (betűrészek) egyenlő súllyal szerepelnek. Ekképp Vörösmarty eljárása kapcsán akár az origó fogalma is felvethető, hiszen a három elágazás (az Y betűtése) egyetlen közös pontjaként ez bizonyul elképzelhető. Amennyiben pedig a szárak 120 fokot zárnak be, körük kör szerkeszthető (a térben gömb konstruálható), a három szár kiterjedésétől függetlenül: „Itt egymásba összefutnak, / Egy csekély ponton nyugosznak, / S mennyi ország, mennyi tenger / Nyúlik végeik között!“. Így a világ, s az azt a középpontjából szemlélő szubjektum egyszerre szembesül saját pontszerű rögzítettségével, valamint a biztos pontból szemlélt világ végtelenségének tapasztalatával.

Tévedésnek hármas úta,
 Útam itt ez volna hát,
 Melyen éltem sugarát
 Fölkeresnem Ilma mondta.
 A közép a biztos út,
 Oh, de melyik nem közép itt?
 Melyik az, mely célra jut?
 Itt egymásba összefutnak,
 Egy csekély ponton nyugosznak,
 S mennyi ország, mennyi tenger
 Nyúlik végeik között!
 Vagy tán vége sincs az útnak,
 Végtelenbe téved el,
 S rajta az élet úgy vesz el,
 Mint mi képet jégre írnak?
 Ím, de itt a hármas útvég,
 Mint varázskör áll előttem;
 A kívánság, a reménység
 Int, von, ösztönöz belépnem. (Vörösmarty 1959, 469)

A püthagorasz-i ipszilon régóta az európai gondolkodás egyik alapvető szimbóluma. A választás lehetőségét a betű formájával is leképezi, ennek gazdag képi ábrázolása alakult ki az évszázadok alatt (Nagy 2011). Emellett a széles és keskeny út allegóriájaként számtalan helyen feltűnik: „Textusunk tehát úgy áll, mint az a híressé vált hieroglifa, Püthagorasz Y-ja, melynek először is szára van, melynek segítségével stabilan áll, aztán pedig kétfelé ágazik. Az Y-nak pedig a szára s töve nem más, mint az argumentumnak az a fele, mely úgy kezdődik: mert. Vigyázz, hová rejtjed kincsedet, hiszen nagyon is fontos neked, hogy hol horgonyozik le a szíved, és »a hol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is«. És akkor szétnyílik ez a szimbolikus, didaktikus betű, ez az Y, két szarvra, két ágra: az egyik széles, de bal felől van, ez

jelképezi az e világi lét kincseit, a másik keskeny és jobb felől található, ez pedig az a kincs, mely az eljövendő világban ránk vár.”² (Donne 2012, 5–15) Magyar vonatkozásban pedig megtaláljuk Comenius *Orbis Pictus*ában, ekképp: „Ez az élet út; vagy kettős út, hasonló a Pythagorás bötüjéhez az Y-hoz; melynek balkézfelől való ösvénye gyalogútya széles; a jobb kéz felől való keskeny: amaz a gonoszságnak, ez a jósnak az útja.” (Komenský 1685, 224–225)

A tözséri keresztút biztos, hogy Y-elágazás, egy függőleges szárral és két felnyúló karral (vesd össze ezt az *Éjszaka* vagy *A Gomböntő kanalában* című versek végtagjaival), amely közül mindkettő a választás függvényében járatlan marad. Ugyanakkor a püthagoraszi Y a későbbiekben a Tözsér-lira fontos szervezőelemévé válik, ezt a *Faustus Prágában* után megjelenő *Légygökök* című kötet első ciklusának címevel is jelzi (Tözsér 2006, 6–23). A *Püthagorasz ipszilona* ciklusban jelennek meg koncentráltan az antik szöveg hagyományhoz és világképhez nyúló, azokat újragondoló versek, ami a tözséri líra *Mittelszolipszizmus* (Tözsér 1995) utáni markáns vonulata lett. Első erőteljesebb megjelenését lásd a *Leviticus* című kötet (Tözsér 1997) címadó ciklusában. Azt is itt jegyezzük meg, hogy az immáron önálló versként létező *Keresztút* nem ebbe a ciklusba került, hanem a *Szomak*-ciklus nyitóversévé lép elő.

Látható, hogy a Tözsér által mozgatott metatextuális háló egyfelől az európai drámairodalom reprezentánsaival folytat párbeszédet (Vörösmarty, Goethe, Ibsen, Madách), másfelől az életmű horizontját vizsgálva előre- és hátrautaló intratextuális momentumok is deteketálhatók: az előzmények és a következmények pedig egy teljesebb, de sosem lezárható szövegköziséggé változtatják a lírai törekvéseket, azokat ebből a szempontból véglegesen az irodalom működésmódjának összjátékába szöve.

Epilógus (Tözsér Árpád, Goethe, J. A.)

A *Keresztút* azonban nemcsak azért érdekes, mert a lírai életmű önálló entitásává lett; a vers eredetileg a drámából származó szövegéhez Tözsér egy *Epilógust* írt – amely a *Faustus Prágában*, a tematika lezárásának, a megírásnak szimbolikus textuális lezárása –, és szintén szerepel a későbbi válogatáskötetekben szöveg-együttesként, valamint önálló versként is.

A *vers ablakán kihajolva* című válogatásban a szöveg együttesen jelenik meg (Tözsér 2010, 226–228), míg az *Erről az Euphorboszról beszélnek* című kötetben önállóan (Tözsér 2015). Ennek magyarázata az lehet, hogy utóbbi, szándéka szerint összegyűjtött verseket tartalmazó könyvben (teljes joggal) olvasható a *Faustus Prágában* teljes szövege. A *Keresztútként* ismert szöveg így önálló entitásként nem lehetett jelen, az *Epilógus* ellenben igen, így az a *Légygökök* című kötet *Szomak*-ciklusának elején szerepel (Tözsér 2015, 235). E tanulmány szövegkereszteződéseinek másik reprezentánsa az *Adalék a Nyolcadik színhez*, amelynek 1982-es, kötetbéli változata szerepel az *Euphorbosz*-kötetben (Tözsér

² A Donne-prédikáció idézett textusa: Máté 6:21.

2015, 37–43), és kisebb változtatásokkal (javítás, hozzátoldások) megtalálható a *Faustus Prágában* III. actus 3. scenájában (Tözsér 2005a, 219–223) is, tehát eredeti és újabb szövegegyüttesbe ágyazott helyén.

Ám az *Epilógus* nem a Tözsér-filológia miatt érdekes, hanem amiatt a textuális háló miatt, ami a meglehetősen rövid versszöveg köré vonható.³

Vérrel tött írást az ördögnek pénzért –
 vegyül a korok tanulsága.
 Egy korai menekvő tudós költő
 Prágában – ennyi! S a költőben Prága!
 Az ég s a föld (pézt, kény, önzés) tudása –
 vergődő lélek a világi latban:
 ember a térben, s tér az emberben,
 s az egész mérleg a gondolatban.
 S a sokezer éves libikóka
 tengelye mai fordulat:
Minek is kell fegyvert veretni
belőled, arany öntudat! (Tözsér 2015, 235)

Itt magát a vers szövegét idézzük, nagyon fontos viszont, hogy a címhez társított leírás (*Epilógus a Faustus Prágában* című drámai költeményhez, azaz Molnár Albert prágai megkísértésének történetéhez) erős intratextuális gesztussal irányítja az olvasói figyelmet a 2005-ben megjelent drámai költeményre. (Az idézett szöveghelyek kiemelései tőlem: S. Cs. A.)

A vers első olvasatra a *Faustus Prágában* drámai hősét, Szenci Molnár Albertet már eltávolítottként, távollévőként – nem elhanyagolva: megirtként – állítja elénk. A vers két khiazmusának egymás mellé rendelése szintén beszédes: az egymásba tükröződő „tudós költő Prágában” kétségtelenül Szenci Molnárra utal, az ezt követő „S a költőben Prága!” viszont az önreflexivitás, az önszenecirozás lehetőségét is felkínálja. Az ember a térben, tér az emberben gondolatával ugyanez a játék lefolytatható; eldönthetetlen tehát, s igen jól van így. A történelmi térben újraírt, továbbgondolt Szenci Molnár Albert humanista tudóstól búcsúzva Tözsér saját magát is elbúcsúztatja; mind a témától (ez legyen itt egy lélektani szempont – munkámat bevégeztem jelleggel), mind a szöveg materialitásától (s ez pedig a szakmaiság csak és kizárólag metapoétikai értelmű kijelentése legyen), megjegyezve, hogy felismerve a lírai én duplikált gesztusrendszerét az egész szöveg e kettős olvashatósággal vértetetik fel. Innen jobb eséllyel megérthető, hogy a drámai szöveg végén hagyott utolsó utasítás (itt: szereplő általi monológként): „Bomolj világ, s fald fel önmagadat!” s az előtte olvasható sorok: „Az új század felhúz vagy összetör: / én lelkem szigetére vonulok, / hol az égből maradt még tán darab.–” miként teszi meg ugyanezt a gesztust már a tisztatójos szövegben (ami, nem elfeledve, nem drámarészletként, versként szerepel) a *Keresztút* végén, egyszerre hozva

³ Az *Epilógus* textuális hálójá rendkívül bonyolult és összetett, akár a Tözsér-líra intra-, akár pusztán annak metatextuális lehetőségei nyomába eredünk.

játékba az 1604-es évet előző századforduló mellett a 20–21. század, egyben az ezredforduló 2005-re datálható idejét. A bomlás, a matéria széthullásának lehetősége, valamint a gondolkodás, az öntudat kérdései e szöveghelyről újfent a madáchi szövegtérbe vezetnek: „Álmodtam-é csak, vagy most álmodom, / És átalán több-é, mint álom, a lét, / Egy percre mely a holt anyagra száll, / Hogy azzal együtt végképp szétbomljon? / Miért, miért e percnyi öntudat, / Hogy lássuk a nemlét borzalmait? –” (Madách 2005, 577) A madáchi kérdés az öntudat vonatkozásában pedig a József Attila-i eszmélettel rokonítható, nem véletlen, hogy az *Epilógus* végére az *Eszmélet* emblematikus sorai kerültek.⁴

Epilógus (Szenci Molnár, Madách és a többiek)

Az *Epilógus* első sora elvileg a Faust-mondára irányítja a figyelmet. Erre a recepció egyöntetűen felfigyelt és rezonált (erről lásd Bányai 2007, 95–103; Bedecs 2006, 93–96; Bedecs 2005, 69–70; Bodor 2006, 89–91; Borbély 2006, 27; Kemsei 2006, 90–93).

A téma közép-európai beágyazottságát, irodalomtörténeti jelentőségét és kontinuus voltát aligha kell magyarázni: „Az újabb (XX–XXI. századi) Faust-feldolgozások többségének egyik közös jellemzője, hogy határozott divergenciát mutatnak az őket megelőző művek tekintetében: a legenda nem önmagában áll, hanem nyersanyagként szolgál.” (Medve 2019, 43) E nyersanyag-feldolgozás lehetőségét korábban már felvetette Kovács Sándor Iván is *Egy magyar Faust* című írásában, megjegyezve, hogy Kovács itt az 1995-ös *Mittelszolipszizmus* című kötetbe felvett *Adalék a Nyolcadik színhez* című vers kapcsán vezeti végig gondolatmenetét annak irodalom- és kultúrtörténeti vonatkozásaival a Tözsér-költészet alakulására figyelemmel, de a dráma szövege ekkor még nincs (Kovács 1999, 71–77). Ennek ellenére a téma apropóján ő kapcsolja össze a Tözsér-szöveget és a régi magyar irodalomban ismertté lett *Molnár Albert éneke* című verset: „Molnár Albert énekét, latinul és magyarul, 1745-ben jegyezték le Erdélyben, s Szilágyi István már 1853-ban publikálta.” (Kovács 1999, 71) A *Faustus Prágában* című kötet kapcsán Bárczi Zsófia hozza be a recepcióba a *Molnár Albert énekét* (Bárczi 2007, 99–101). Magáról a szövegről Bárczinál kevés szó esik, Kovács Sándor Ivánnál annál több, lényegében megpróbálja rekonstruálni a Faust-monda e változatának lehetséges keletkezéstörténetét Szenci Molnár Albert ismert élettényei alapján. Meghatározó jelentőséggel mutat rá a tanulmány szerzője arra, hogy magából a kéziratból (ez a Szilágyi István által 1853-ban publikált *Molnár Albert éneke*) nem következik egyenesen, hogy a *Molnár Albert énekének* a Faust-mondához van köze, az ördög általi megkísértés lehetőségéről, a téma ismeretéről azonban bizonyosak lehetünk (Kovács 1999, 71–74). Mindazonáltal a tözséri *Epilógus* kiindulópontja ez a szöveg lesz, annak is az utolsó strófából vett, némileg módosított sora. Az utolsó strófa:

4 A József Attila-verset lásd: <https://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/> (Utolsó megtekintés: 2024. február 10.)

Végtére annyira jutván,
 Ördögtül is megcsalatván,
 Vérrel tött kézirat pénzért.
 Kitül, hogy szabadulása,
 Lenne vigasztalása,
 Nép Istentül kegyelmet kért. (nyert)
 Finis.⁵

E szövegrészletből talán nem nyilvánvaló, de a gúnyvers retorikáját követve ez úgy egyes szám harmadik személyű, hogy a lírai én a szövegben végig önmagáról beszél. A teljes cím erre felhívja ugyan a figyelmet (*Molnár Albert éneke, melyet csinált és dudoldogolt, mikor idegen országban, igen megszorulván kéntelenítetett juhászorságra adni magát etc.*), sikeresen álcázva a szöveget egy olyan, Szenci Molnár Albertnek tulajdonított lírai szólamnak, amely nyilvánvalóan a közösségi keletkezés és hagyományozódás idején sem volt az.

Mindez azonban nem akadályozott senkit (se szerzőt, se értelmezőt) abban, hogy a róla szóló szöveget a Faust-mondával társítsa. Ezért rendkívül fontos gesztus Tözsértől, hogy a második sorban jelzi, hogy tudja és érti a kompilációban rejlő kihívásokat. A „vegyl a korok tanulsága” a vérrel írott szöveg motívumát temporálisan eloldja a szöveghely eredetétől, s a vers további soraiban az időt jelző komponensek és szószerkezetek (korai [menekvő költő], sokezer éves [libikóka tengelye], mai [fordulat]) a jelenig hozzák el a problematikát, egészen pontosan a József Attila-i felkiáltás jelenben is realizálható retorikusságát dinamizálva. A József Attila-állúzió végszó gyanánt az éntudat, identitás, önazonosság negatív végpontjaként az egész emberi gondolkodás, tudatműködés megszüntethetlenségére reflektál.

A *Keresztút*, annak *Epilógusa*, az önálló életre kelt vers a *Faustus Prágában* című könyv fontos eredménye. A még a 20. században elkezdődött gondolkodás, az irodalmi elődökkel folytatott párbeszéd a Tözsér-líra lényegi mozzanataira világít rá ebben az esetben is, a szövegek keresztmetszetében egyetlen szubjektum az, akinek megannyi alakmásában magának az irodalomnak a létmódja tükröződik vissza, ahogy Goethe *Faustjában* is olvasható: „Der Körper liegt, und will der Geist entfliehn, / Ich zeig' ihm rasch den blutgeschriebnen Titel; – / Doch leider hat man jetzt so viele Mittel, / Dem Teufel Seelen zu entziehen.”⁶ A második és harmadik sor rímhívó és rímfelelő szavaira figyelve (Titel, Mittel) arra is ráébredhetünk, feltéve és megengedve, és bizonyosan nem utoljára, hogy allúziók ide, metatextusok oda, ez

5 Molnár Albert éneke. Ó szelence. Szerk.: Orlovsky Géza. <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/molnar/molnareneke.html> (Utolsó megtekintés: 2024. február 6.)

6 Johann Wolfgang Goethe: Faust: Der Tragödie zweiter Teil. http://www.digbib.org/Johann_Wolfgang_von_Goethe_1749/Faust_II_.pdf (Utolsó megtekintés: 2024. február 6.) A Jékely–Kálnoky-fordításban: „A test hever, s ha a szellem kikel, / fölmutatom a vérrel írt kötetmet; – / sajnos, ma már az ördögtől a lelket / sokféleképpen szerzik el.” (<https://mek.oszk.hu/00300/00389/00389.pdf>, utolsó megtekintés: 2024. február 6.) A Kozma Andor-féle magyarázat: „Fekszik a test, a lélek készül el, / A vér-írást legitt elébe tárom, / Mert elcsipnek ma lelket mindenáron / Ördögtül is, ha nem ügyel.” (<https://mek.oszk.hu/11900/11915/11915.htm>, utolsó megtekintés: 2024. február 6.)

alkalommal se kerültünk annyira messze a lényegtől. A hivatkozott Goethe-idézet rímpárja a *Mittelszolipszizmus* VI. tételében köszön vissza, immáron a közép-európai páiság motívumait és a 20. századi emberi sorsmintázatait hozva közös nevezőre.

Szóval ez itten Mittel úr,
szólt ki a ketrecből az amerikai költő.
Belső szervre hasonlít,
...hasnyálmirigy... érzékenység
minden irány nélkül... ez itt...
Ez itt a függőlegesek
feszültsége a lent és fent között,
mondta a platinaszőke pesti tanárnő.
Között. Kő. Tanknyomok.
Osztom az urak és hölgyek véleményét,
mondta a szlovákiai magyar poéta.
Ez a nyombél formájú bugyor itt valóban
egy homokóra nyaka.
Ez a felfelé hulló hasas pasas itt
pan Zbigniew Herbert,
ez a szúrós fekete szem a képzetek üvegfalában
Vladimir Holan,
s ez a goszpodin, aki
a tárgyak szemhéja alatt hajóztat:
Vasco de Popa.
Tudni kell
róluk, hogy pán Mittel
fia mind, de nem mittelt
jussoltak apjuktól:
csak titelt. (Tózsér 1995, 46–47)

E képesség a Tózsér-líra fundamentuma; Ezra Pound, Nemes Nagy Ágnes, Zbigniew Herbert, Vladimir Holan, Vasco Popa és még sokan mások. Természetesen, hogy ne legyen egyszerű, a „Make it new!” szellemiségének legjobb érvényre juttatásával.

Irodalom

Bányai János (2007): Jelentésfosztás három kötetben. *Alföld*, 2007/1., 95–103.

Bárcki Zsófia (2007): Sziget a versfolyamban: Tózsér Árpád Faustus Prágában című drámai költeményéről. *Tiszatáj*, 2007/5., 99–101.

Bedecs László (2005): Prágai szín: Tózsér Árpád: Faustus Prágában. *Irodalmi Szemle*, 2005/11., 69–70.

Bedecs László (2006): Időben és térben: Tózsér Árpád: Faustus Prágában. *Tiszatáj*, 2006/3., 93–96.

- Bodor Béla (2006): Mittel út Között-be ér. *Irodalmi Szemle*, 2006/5., 89–91.
- Borbély Szilárd (2006): A megkísértés kísérlete: Tözsér Árpád: Faustus Prágában. *Élet és Irodalom*, 2006. március 3., 27.
- Donne, John (2012): Nagybőjti prédikáció: Elhangzott a Király előtt, Whitehallban 1629. február 12-én. Ford. Najbauer Noémi Mária. *Credo*, 2012/1., 5–15.
- Faustus Pozsonyban (2010). Tözsér Árpáddal Bedecs László beszélget. *Parnasszus*, 2010/4., 9.
- Goethe, Johann Wolfgang (1749): *Faust: Der Tragödie zweiter Teil*. http://www.digbib.org/Johann_Wolfgang_von_Goethe_1749/Faust_II_.pdf,
(Utolsó megtekintés: 2024. február 6.)
- Goethe (1974): *Faust*. Ford. Jékely Zoltán – Kálnoky László. Budapest: Európa Kiadó.
- Goethe (1924): *Faust*. Ford. Kozma Andor. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Ibsen, Henrik (2023): *Peer Gynt*. Ford. Kúnos László – Rakovszky Zsuzsa. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Kemsei István (2006): Tözsér Árpád két könyve: Tanulmányok költőportrékhoz, Faustus Prágában. *Irodalmi Szemle*, 2006/4., 90–93.
- Komenský, Jan Amos (1685): *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. Leutschoviae [Lőcse]: Samuelis Brewer.
- Kovács Sándor Iván (1999): „Egy magyar Faust”: Molnár, Kepler, Tözsér. *Tiszatáj*, 1999/10., 71–77.
- Kovács Sándor Iván (2000): *Szenci Molnár Albert redivivus: Filológiai esszék*. Budapest: Ister Kiadó.
- Madách Imre (2005): *Az ember tragédiája: Drámai költemény. Szinoptikus kritikai kiadás*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Medve A. Zoltán (2019): A didaxistól az eszkatológiáig: Háttérvázlat a Faust-motívum áthagyományozódásának vizsgálatához a magyar és a horvát irodalomban. *Hungarológiai Közlemények*, 2019/2., 43.
- Nagy Károly Zsolt (2011): *Y [üpszilon]*. In: *Bánandrás: Írások és képek Bán András 60. születésnapjára*. Szerk. Danó Orsolya. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 231–252.
- Oravecz Imre (1998): *Halászóember: Szajla, töredékek egy faluregényhez 1987–1997*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Ó szelence*. Szerk. Orlovsky Géza.
<http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/55Orlovsky/molnar/molnareneke.html>,
(Utolsó megtekintés: 2024. február 6.)
- Sütő Csaba András (2023): Adalékok az „Adalék”-hoz: Tözsér Árpád Faustus Prágában című kötetének alakulástörténete. *Filológiai Közöny*, 2023/4., 95–108.
- Szenci Molnár Albert válogatott művei* (1976). S. a. r. Vásárhelyi Judit. Budapest: Magvető Kiadó.
- Térey János (2001): *Paulus*. Budapest: Palatinus Könyvesház Kft.
- Tolnai Ottó (2006): *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben: Regény versekből*. Zenta: zEtna Kiadó.
- Tözsér Árpád (1972): *Érintések*. Pozsony: Madách Kiadó.

- Tözsér Árpád (1981): A VIII. szín. *Irodalmi Szemle*, 1981/2., 100–103.
- Tözsér Árpád (1982): *Adalékok a Nyolcadik színhez*. Pozsony: Madách Kiadó.
- Tözsér Árpád (1995): *Mittelszolipszizmus*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Tözsér Árpád (1997): *Leviticus*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Tözsér Árpád (2004a): Molnár Albert Prágában megtekinti egy latin nyelvű iskoladráma próbáját. *Irodalomismeret*, 2004/3., 46–49.
- Tözsér Árpád (2004b): Molnár Albert találkozik Rudolf császárral, bemutatja neki a latin–magyar szótárát, melyet a császár kegyesen fogad. *Irodalomismeret*, 2004/3., 49–52.
- Tözsér Árpád (2004c): Molnár Albert prágai megkísértcése (részlet). *Tiszatáj*, 2004/11., 3–8.
- Tözsér Árpád (2005a): *Faustus Prágában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Tözsér Árpád (2005b): Molnár Albert meglátogatja Batory Zsigmondot, a libokovici remetét: Az elkárhozott Faustus szelleme munkához lát. *Irodalmi Szemle*, 2005/1., 1–6.
- Tözsér Árpád (2005c): Faustus Prágában. Molnár Albert utolsó prágai megkísértcése: hősnöket itt – új Faustusként! – főleg önmaga kísérti. *Kortárs*, 2005/1., 38–42.
- Tözsér Árpád (2005d): Keresztút. *Tiszatáj*, 2005/10., 27–28.
- Tözsér Árpád (2006): *Léggökök*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Tözsér Árpád (2010): *A vers ablakán kihajolva*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.
- Tözsér Árpád (2015): *Erről az Euphorboszról beszélük*. Pozsony: Kalligram.
- Turczi István (2001): *Deodatus: A férfi és egy város tört.én.elme*. Tata: Tata Város Önkormányzata.
- Varró Dániel (2003): *Túl a Maszat-hegyen: Muhi Andris és a pacák birodalma. Verses meseregény*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Vörösmarty Mihály (1959): *Összes költeményei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Zalán Tibor (2000): *Hal, vér festék: Három dráma*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Zalán Tibor (2004): *Azután megdöglünk: Kilenc drámai szöveg*. Budapest: Napkút Kiadó.